

Date: 25th October-2025

SHEVANING ADABIY TILDAGI ROLI

Bobosherova Madina Tolibjon qizi
bobosherovamadina@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda o'zbek tili tizimida shevalarning o'rni va ularning adabiy tilga ta'siri yoritilgan. Shevalarning adabiy tilning shakllanishi, boyishi hamda milliy koloritni ifodalashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, adabiy til va sheva o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, ularning farqli jihatlarini ham ilmiy asosda ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: sheva, adabiy til, til me'yori, leksika, talaffuz, xalq tili, dialekt, til boyligi.

Har bir millatning adabiy tili uning madaniyatining asosiy ko'rsatkichi sanaladi. Adabiy til xalqning umumiy aloqa vositasi bo'lib, u shevalar negizida shakllanadi. O'zbek tili ham turli hududiy shevalar asosida rivoj topgan bo'lib, bu jarayonda shevalarning hissi beqiyosdir.

Shevalar xalqning turmushi, urf-odatlarini va tarixiy taraqqiyotini aks ettiruvchi tildagi tabiiy hodisadir. Ular orqali adabiy til quyidagi yo'nalishlarda boyiydi.

O'zbek adabiy tili qarluq (Toshkent–Farg'ona) lahjasi asosida shakllangan. Ammo boshqa hududiy shevalar ham leksik va fonetik jihatdan unga ta'sir ko'rsatgan.

Shevalardagi ko'plab so'zlar, iboralar adabiy tilga kirib, uni yanada boyitgan. Masalan: “yo'rg'alamoq”, “bo'talamoq”, “mashoq”, “xirmon” kabi so'zlar turli shevalardan o'zlashtirilgan.

Shevalar esa xalq tili tizimining tabiiy, tirik qatlamidir. Ular ma'lum bir hududga xos bo'lib, so'z boyligi, talaffuz, grammatik shakllar jihatidan o'ziga xoslikka ega. Shu bois shevalar nafaqat lingvistik hodisa, balki xalq madaniyatining, urf-odatlarining va tarixiy xotirasining ifodachisidir.

O'zbek adabiy tili shakllanishida turli lahjalar va shevalarning o'rni katta bo'lgan. Adabiy tilning tarixiy negizi sifatida qarluq (Toshkent–Farg'ona) lahjasi tan olingan bo'lsa-da, boshqa lahjalar — qipchoq, o'g'uz, qoraqalpoq lahjalari ham uning boyishida faol ishtirok etgan.

Adabiy til hech qachon sun'iy yo'l bilan yaratilmaydi. U xalq tili, ya'ni shevalar asosida asta-sekin me'yorga solinib, umumxalq aloqa vositasiga aylanadi.

O'zbek tili tarixida ham bu jarayon tabiiy ravishda kechgan. XIV–XV asrlarda Alisher Navoiy o'z asarlarini xalq tiliga yaqin tilda yozgan bo'lib, bu o'zbek adabiy tilining shakllanishida muhim bosqich bo'ldi. Keyinchalik turli mintaqalardagi adabiy maktablar (Xorazm, Farg'ona, Buxoro, Qo'qon) o'ziga xos sheva xususiyatlarini adabiy tilda mujassamlashtirgan.

Shevalardagi ko'plab so'zlar adabiy tilga kirib, unga milliy ruh va tabiiylik bag'ishlaydi. Masalan, “yo'rg'alamoq”, “bo'talamoq”, “mushtday”, “besharm”, “xirmon”, “qizilqayrak” kabi so'zlar dastlab ayrim hududlarda ishlatilgan bo'lsa, keyinchalik adabiy til leksikasiga singib ketgan.

Date: 25thOctober-2025

Shevalarda uchraydigan ayrim tovush o'zgarishlari adabiy tildagi talaffuz me'yorini shakllantirishga yordam bergan. Masalan, "q" va "x" tovushlarining talaffuzi, "o" va "u" tovushlarining almashuvi kabi holatlar.

Shevalarda mavjud bo'lgan iboralar, maqol va matallar adabiy tilning obrazlilik imkoniyatlarini kengaytiradi. Masalan, "qo'lga kiritmoq", "tili uzun", "ko'ngli oq" kabi ifodalar xalq og'zaki ijodidan adabiy tilda mustahkam o'rnatilgan.

Shevalar — adabiy tilning tabiiy manbai, uning ildizi va kuchidir. Ular orqali adabiy til xalq ruhiyatiga, milliy an'analariga yaqinlashadi. Shevalarni o'rganish nafaqat lingvistik, balki madaniy ahamiyatga ham ega.

Bugungi globallashuv davrida ayrim hududiy shevalar yo'qolib borayotgan bir paytda, ularni ilmiy o'rganish, lug'atlar tuzish, audio va video shaklda saqlash zarur. Chunki shevalar — millatning tarixiy xotirasi, xalq tafakkurining tirik timsolidir.

Yozuvchilar milliy ruhni ifodalash, qahramonlarning so'zlashuv uslubini ko'rsatish maqsadida sheva unsurlaridan foydalanadilar. Masalan, Abdulla Qodiriy, G'afur G'ulom, Said Ahmad asarlarida bu holat yaqqol seziladi.

Adabiy til me'yorlarini belgilashda turli shevalarning eng to'g'ri, xalq tomonidan keng ishlatiladigan shakllari asos qilib olingan.

Shevalar adabiy tilning ildizi va boylik manbai hisoblanadi. Ular milliy tildagi tabiiylikni, xalq ruhini, tarixiy qatlamlarni saqlaydi. Shu bois shevalarni o'rganish, ularni hujjatlashtirish va ilmiy tahlil qilish adabiy tilning rivoji uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Reshetov V.V., Shoabdurahmonov Sh. O'zbek dialektologiyasi: darslik. – Toshkent: O'qituvchi, 1978. – B. 230.
2. Saidov Yoqub. O'zbek dialektologiyasi. O'quv qo'llanma. – Buxoro: Durdona, 2021. – B. 95.
3. Shoabdurahmonov Sh. O'zbek adabiy tili va o'zbek xalq shevalari. – Toshkent: O'zFA nashriyoti, 1962. – B. 456.

